

Микола Дорошко
(Київ)

ОРГАНИ ВУЧК-ГПУ-НКВД У ЗДІЙСНЕННІ КОНТРОЛЮ НАД КОМПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЮ НОМЕНКЛАТУРОЮ УСРР У 1920–1930-ті РОКИ

В історичній науковій та публіцистичній літературі ще з радянських часів усталився стереотип, що органи державної безпеки «недрімаючим оком» здійснювали нагляд за усіма сферами життєдіяльності суспільства, в тому числі і за компартійно-державними структурами та їх працівниками. Однак, дослідники лише побіжно згадували про те, у який спосіб здійснювався контроль силовими структурами над представниками вищої номенклатури і керівниками усіх рівнів на місцях, та до яких наслідків він призвів.

З історії відомо, що вже в період громадянської війни Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами (рос. аббревіатура — ВЧК) здійснювала негласний контроль за керівною елітою (в першу чергу за господарською) і найбільш гучні справи про спекуляцію та посадові злочини передавала на розгляд Особливого революційного трибуналу. Останній був створений при ВЧК декретом Ради Народних Комісарів (РНК) РСФРР від 21 жовтня 1919 р. Як зазначалося у декреті, Особий ревтрибунал «...у своїх судженнях керується виключно інтересами революції і не зв'язаний будь-якими формами судовиробництва»¹.

Отримання надзвичайними органами державної безпеки таких широких і важкодоступних для контролю (з боку партійних і радянських установ) повноважень одразу ж не на жарт занепокоїло не лише функціонерів державної партії, але й рядових комуністів. Щоб притлумити цей страх, 18 серпня 1920 р. на шпальтах видання «Известия ЦК РКП» було опубліковано ухвалений ЦК РКП(б) циркуляр «Про подвійну відповідальність комуністів», який наголошував на тому, що за вчинений злочин кожен ко-

муніст несе відповідальність передовсім перед партією і лише потім — у судовому порядку².

Органами, які повинні були розглядати справи комуністів до того, як ними займуться судово-слідчі структури, мали стати, згідно із задумом фундатора більшовицької партії В.Леніна, контрольні комісії, створення яких розпочалося 1920 р. Створила контрольні комісії і українська філія державної партії — КП(б)У. Загальне керівництво ними було покладене на Центральну контрольну комісію (ЦКК) КП(б)У, утворену 26 листопада 1920 р.

ЦКК, що створювалася також для охорони партійної єдності і для розгляду скарг членів партії, одразу ж заявила про себе, як про певного конкурента Всеукраїнської надзвичайної комісії (рос. аббревіатура — ВУЧК) у справі контролю за представниками номенклатурної еліти. Підставою вважати так, слугувала та обставина, що до складу ЦКК було введено декількох колишніх чекістів, а очолив ЦКК КП(б)У колишній голова Харківської губернської надзвичайної комісії (губчека) і Харківського губернського революційного трибуналу (губревтрибуналу), член більшовицької партії з 1905 р., в минулому робітник харківського заводу «ВЕК» Сильвестр Покко.

Рішучість, з якою взявся до справи голова ЦКК, серйозно занепокоїла передовсім керівників таких структур, як Верховний ревтрибунал і ВУЧК, що мали не лише особливий статус у системі влади, але й виконували функцію вищих контролюючих інстанцій. Тож, незважаючи на видання ЦК РКП(б) циркуляра «Про подвійну відповідальність комуністів», органи ЧК, особливі відділи, ревтрибунали, народні суди та інші структури, які були наділені судово-слідчими функціями, а відтак і користувались правом порушувати в судовому порядку кримінальні справи проти комуністів, певний час ігнорували циркуляр і не знаходили порозуміння з партійними органами.

Розрядити ситуацію мав таємний циркуляр ЦК РКП(б) за № 153 від 7 травня 1921 р. за підписом секретаря ЦК В.Молотова, що містив конкретні вказівки щодо того, як повинні діяти судово-слідчі органи при порушенні справ щодо комуністів. Зокрема, циркуляр встановлював, що протягом 24 годин судово-слідчі органи мали поінформувати відповідний партійний комітет про порушення кримінальної справи стосовно члена цієї організації, а у разі арешту члена партії в той же термін до губкому партії мала надійти відповідна інформація.

Крім того, судово-слідчі органи на прохання місцевих партійних комітетів повинні були надати інформацію про характер справи і можливість ознайомлення з нею, а також «зобов'язані звільняти комуністів, заручившись підтримкою партійного комітету за персональною відповідальністю тих членів РПК*, кого на це уповноважує комітет»³.

* РПК — Районний партійний комітет. — *Авт.*

Здавалося б, що цей документ має покласти кінець міжвідомчій конкуренції ЦКК і органів ВЧК, однак в УСРР вона переросла, по суті, в конфлікт, який посилювався жорсткою позицією С.Покко, яку він зайняв стосовно правопорушників з чекістського середовища. Ситуація, що склалася, стала предметом окремої розмови на засіданні політбюро ЦК КП(б)У в липні 1921 р.

Безпосереднім приводом до розгляду питання стала скарга голови ВУЧК В.Манцева в ЦК КП(б)У про «пристрастне відношення» ЦКК «до справ про працівників ЧК», які були засуджені за «різке порушення комуністичної і пролетарської моралі»⁴.

Намагаючись вигородити своїх підлеглих, голова ВУЧК «застерігав», що у разі, коли постанова ЦКК буде «приведена до виконання і вказаних тт. доведеться зняти з адміністративних посад», услід за цим наступить «занепад роботи в ЧК»⁵. У листі, направленому до ЦК КП(б)У, В.Манцев у відкритій формі зажадав від ЦК вплинути на ЦКК, лінія поведінки якої по відношенню до ВУЧК не збігалася, на думку автора листа, з лінією ЦК КП(б)У⁶.

Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння В.Манцева — близького друга голови ВЧК Ф.Дзержинського, стала, ймовірно, газетна стаття «Залізною метлою» («Железной метлой») про виключення з партії голови Волинської губчека Потапова за зловживання «своїми привілеями і становищем»⁷. Потапов, як писав автор статті, «докурувався» до того, що піддавав арештам тих своїх підлеглих, які не бажали виконувати «доручення особистого характеру»⁸.

Саме таких «потапових» (а серед особового складу органів ВУЧК їх було чимало, на що вказував, зокрема В.Ленін), прикриваючись особливим статусом надзвичайності, яким каральні органи користувалися практично з перших місяців більшовицького правління, захищав В.Манцев від санкцій з боку ЦКК КП(б)У і Наркомату робітничо-селянської інспекції (НК РСІ) УСРР.

У своєму прагненні допомогти підлеглим, він був послідовним і щирим, адже при цьому він керувався наказом по Центральному управлінню надзвичайними комісіями України (рос. скорочення — ЦУПЧРЕЗКОМУ) при Уряді УСРР (так у період з 17 березня 1920 р. до початку березня 1921 р. називалась ВУЧК) № 11 від 4 березня 1921 р., в одному з пунктів якого зазначалося: «Вважаючи, що Чека є бойовим органом диктатури пролетаріату, особливо важливим в умовах загострення громадянської війни, що громадянська війна потребує швидкої й нещадної розправи з ворогами Радянської влади, Робітничо-селянська інспекція у своєму нагляді над можливими злочинами окремих агентів Чека повинна особливо стерегтися того, щоб не зробитись опорою невдоволеного міщанства...»⁹.

Оскільки ухвалу будь-якого рішення, а тим більше керівної директиви, ВУЧК узгоджувала з Москвою, Манцев, що був переконаний у своїй правоті і, відповідно, в неправильності дій свого недавнього підлеглого

Покко, поскаржився Дзержинському. Надвпливовий шеф Лубянки відреагував миттєво, про що свідчить фактичне засудження з боку ЦК КП(б)У тактики поведінки ЦКК «по відношенню до надзвичайних органів», що прозвучало з вуст виконувача обов'язки секретаря ЦК КП(б)У Ф.Кона¹⁰.

Про те, що ЦКК була «поставлена на місце» свідчить розгляд справи колишнього голови Верховного революційного трибуналу УСРР, згодом голови Херсонської губчека, члена РСДРП(б) з 1907 р. О.Аросєва, проти якого ЦКК КП(б)У 11 лютого 1922 р. висунув 14 пунктів звинувачень, з-поміж яких: самоуправство, перевищення влади та зловживання нею в особистих корисливих цілях, безпідставні самочинні арешти за одноосібними постановами, використання апарату губчека для розправи з підлеглими та використання підлеглих для виконання особистих доручень, невиконання партійних обов'язків, зухвала заява губернській контрольній комісії і таке інше¹¹.

Незважаючи на такі, більш ніж серйозні, звинувачення, ЦКК КП(б)У, «врахувавши колишні заслуги старого партійця», залишила його не лише в партії, але й в номенклатурній «касті», про що свідчать факти з його подальшої біографії: з 1924 р. О.Аросєв перебував на відповідальній дипломатичній та державній службі.

Заради справедливості слід зазначити, що підхід до подібних явищ з боку вищого компартійно-державного керівництва був диференційованим, бо, скажімо, колишній голова Запорізької губчека Рудаков за аналогічні (до вчинків Аросєва) дії був таки виключений з партії, попри те, що ЦКК КП(б)У провадження справи щодо нього припинила¹².

Починаючи з 1923 р., вже після того, як ВУЧК була реорганізована в Державне політичне управління (рос. абревіатура — ГПУ) УСРР, його керівник В.Балицький обійняв ще й посаду наркома внутрішніх справ, а ЦКК КП(б)У була об'єднана з НК РСІ УСРР, обидві об'єднані структури працювали вже узгоджено, доповнюючи одна іншу. З цього часу вони стають надійною опорою генерального секретаря ЦК РКП(б) Й.Сталіна у боротьбі за владу, що розгорнулася в Кремлі після відходу від справ В.Леніна. Тобто і ЦКК-НК РСІ, і ГПУ-НКВД були втягнуті у внутрішньопартійну політичну боротьбу.

Щоб витіснити з керівного ядра партії так звану «стару гвардію» і замінити їх своїми висуваннями, вождь номенклатури залучив на свій бік вищих посадовців ВЧК-ГПУ на чолі із своїм давнім соратником Ф.Дзержинським, які володіли різною, у тому числі й компрометуючого характеру, інформацією про всіх більш-менш впливових діячів партії та Радянської держави.

У цьому Й.Сталін не був оригінальним, адже подібну специфічну інформацію свого часу нерідко використовував В.Ленін для того, щоб зміцнити більшовицьку диктатуру. Зокрема в Україні вона була застосована у 1920 р., коли за допомогою органів ЧК правлячим режимом було

здійснено «лагідне знищення» (термін відомого ученого професора С.Кульчицького) певною мірою союницької більшовикам Української комуністичної партії (боротьбистів).

Конфіденційну інформацію про своїх опонентів, що її генсек отримував від чекістського керівництва, він використовував як засіб їхньої дискредитації. Внаслідок цього, вже 1925 р. лідерство Сталіна в компартії та державі стало беззаперечним, а переважну більшість керівної верхівки складали чиновники — його висуванці, які були зацікавлені, в першу чергу, в нових призначеннях, підвищеннях, пільгах та привілеях, тобто під політичним реалізмом розуміли турботу насамперед про власні інтереси.

Так само вміло Й.Сталін використав для зміцнення своєї влади ще один лєнінський винахід — генеральні чистки партії. З часу першої генеральної чистки партії 1921 р. до складу спеціальної контрольної комісії в обов'язковому порядку делегувалися член ЦКК і представник ВЧК-ДПУ.

Але якщо представництво ЦКК у складі комісії впливало з її прямого призначення та було логічним продовженням її функціональних обов'язків, то присутність у складі комісії відповідального чекіста була викликана не лише особливим статусом силових структур у більшовицькій системі влади, але й їх прагненням закріпити за собою право втручатися в усі сфери суспільного життя. Всією своєю попередньою діяльністю ВЧК зарекомендувала себе не лише як орган по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами, але й як орган, що виконував специфічну функцію нещадної боротьби з будь-якими політичними опонентами державної партії.

Використання партією органів ВЧК для встановлення паралельного контролю над суспільством ставило чекістів у цілком особливе, незалежне становище по відношенню до місцевих, у тому числі й республіканських, органів влади. Це давало змогу московському партійному центру мати ще один важіль впливу на регіони.

Відомо, що протягом 1922–1923 рр. Й.Сталін шляхом кадрових переміщень забезпечив собі підтримку з боку силових та контролюючих структур. Тому, коли восени 1923 р. Л.Троцький звинуватив Й.Сталіна та його прибічників в узурпації влади та в бюрократизації партії, генсек відреагував на ці закиди своєрідно, розпочавши «нешадну» боротьбу із зловживаннями у вищих ешелонах влади, використовуючи інформацію про негідні вчинки номенклатурних працівників, своєчасно надану органами ГПУ.

Кампанія боротьби із зловживаннями номенклатури, для керівництва якою ЦКК РКП(б) у вересні 1923 р. ініціювала створення при своїй партійній колегії особливої комісії на чолі з відомим чекістом Я.Петерсом, мала вибірковий характер і була використана передовсім для відсторонення від влади опонентів сталінському курсу.

Комісія Петерса, яка так і не приступила до виконання своїх обов'язків у зв'язку з тим, що її функції були передані партколегії ЦКК РКП(б), мала

широке коло завдань, виконання яких мало сприяти поверненню моральної довіри до нової влади та приведенню її у певну відповідність до декларованих принципів. Наведемо перелік цих завдань, оскільки саме він дає змогу оцінити, яких масштабів набули зловживання у середовищі нової «еліти» на шостому році існування радянської влади.

Отже, головними завданнями комісії були наступні: «боротьба із зловживаннями посадових осіб при виконанні службових обов'язків, з придбанням у приватну власність автомобілів, колясок та коней, з надмірними розкошами при обладнанні власних квартир та службових приміщень за державний кошт; боротьба з особами, які грають на тоталізаторі, в карти, лото; боротьба з тими, що допускали надмірні витрати на ресторани, кафе і т. ін. з державної кишені; боротьба з використанням службового персоналу в особистих цілях; боротьба з використанням службових відряджень в особистих цілях ... тощо»¹³.

Особливе занепокоєння ЦК РКП(б) викликало те, що вища номенклатура, за інформацією ГПУ, поступово набула звичок справжнього пануючого класу, що знаходило своє відображення у використанні службового транспорту в корисливих цілях, придбанні за державний кошт розкішних автомобілів, карет і коней, використанні для поїздок на курорти протекційних вагонів і т. ін.

Окремі члени партії, як зазначалося у циркулярі ЦКК РКП(б) по боротьбі із зловживаннями від 11 листопада 1923 р., дозволяють собі мати навіть «власні конюшні з біговими кінями і грати на перегонах»¹⁴. Документ зазначав, що тільки протягом 1923 р. на закупівлю для номенклатурників 700 службових автомобілів за кордоном було витрачено 1 млн. 842 тис. крб. золотом, а середньодобова вартість утримання цих автомобілей складала 30 золотих карбованців¹⁵.

В заключній частині вищезгаданого циркуляру, який був прийнятий під тиском партійних «низів», йшлося також про необхідність ліквідації великої різниці в оплаті праці між ними і партійно-державною верхівкою. Це положення документа було відповіддю на численні скарги рядових комуністів щодо фактів безпідставних виплат апаратникам премій, натуральних видач (особливо часто практикували такі речі наркомати фінансів і продовольства), великих розмірів матеріальної допомоги, що виплачувалась усім членам сім'ї номенклатурника тощо. Необхідний рівень життя відповідальних працівників, підсумовував циркуляр, «має забезпечуватися більш високою зарплатою і підлягати відповідній бухгалтерській перевірці»¹⁶.

Наслідуючи дії центру, ЦК КП(б)У 1923 р. також створив комісію по боротьбі із зловживаннями керівних кадрів на чолі із секретарем Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Рад (ВУЦВК) В.Єрмощенком, яка працювала до грудня 1924 р., а потім була ліквідована згідно із відповідним рішенням оргбюро ЦК КП(б)У¹⁷.

Незважаючи на вибірковий характер боротьби із зловживаннями високих посадовців, спільна боротьба силових та контролюючих структур нерідко мала своїм наслідком розкриття гучних справ на кшталт «красно-шоковщини», «херсонщини» і т. ін. Поява таких справ не дивує, адже не-демократичні умови діяльності верхівки суспільства сприяли зловживанню владою, що подекуди проявлялося у своєрідній формі — створенні місцевих мікрокультів. Про деякі з таких справ з подачі вищих партійних органів повідомляла тодішня преса. Зокрема, у 1925 р. газети рясніли повідомленнями про те, як ЦК КП(б)У, за сприяння органів ГПУ УСРР викрив протизаконні дії керівної верхівки Херсонського округу і організував показовий суд над її представниками.

Найтиповішими рисами так званої «херсонщини», як зазначалося в постанові ЦК КП(б)У, були беззаконня, адміністративні утиски, хабарництво, казнокрадство, розкрадання народного майна, пияцтво, тощо¹⁸. До суду за цією справою було притягнуто 266 осіб, в тому числі 4 голови райвиконкомів, один голова районного комітету незаможних селян (комнезаму), 27 начальників і співробітників міліції, 68 голів сільських рад, 15 голів сільських комнезамів, 5 народних суддів і слідчих, 3 секретарі партійних і комсомольських осередків і т. ін.

За статтею 105 (зловживання владою) тодішнього Кримінального Кодексу УСРР було засуджено 70 осіб, за статтею 106 (перевищення влади) — 31, за статтею 113 (розтрата і привласнення) — 130, за статтею 114 (хабарництво) — 31 особа¹⁹. За схожим сценарієм у 1927 р. пройшов судовий процес за фактами зловживань і перевищення влади над представниками частини верхівки Шепетівської партійної організації²⁰.

Партколегія ЦК КП(б)У пильнувала не лише за діями і вчинками представників партійно-державної номенклатури на місцях, але й стежила за поведінкою представників УСРР, які працювали у дипломатичному відомстві.

Саме пильність партслідчого ЦК КП(б)У Мухіна коштувала членства в партії, а відтак і кар'єри, торговельному представнику УСРР у Німеччині П. Жигалку, якого було звинувачено у придбанні для особистого користування за рахунок представництва книг на суму 500 крб., чисельних відрядженнях в особистих цілях та в інших «гріхах», у тому числі і в «небажанні скомунізувати апарат торгпредства». Виключили Жигалку з лав державної партії, як «елемент, що розклався», за «безгосподарність, некоммуністичну поведінку», а також за приховування інформації про те, що він і в минулому притягувався до партійної відповідальності²¹.

Зауважимо, що нерідко узгоджені дії ЦКК-РСІ і органів ГПУ приносили вагомі результати, особливо коли йшлося про боротьбу з корупцією у вищих ешелонах влади. Так, наприклад, саме інформація В.Балицького про хабарництво високих посадовців тресту «Донвугілля» та керівництва

Макіївського райкому партії, стала приводом до відлучення від роботи декількох відповідальних працівників Донецького регіону в 1929 р.²²

Ці факти є зайвим свідченням того, що органи ВЧК-ГПУ-НКВД, які досі мали неофіційний статус структури, призначеної для придушення опозиції небільшовицького походження, за перших років сталінського правління отримала і закріпила за собою право стежити за поведінкою та настроями членів державної партії, які, таким чином, підпадали під подвійний контроль — партійних контрольних комісій і радянської таємної політичної поліції.

Остання вела активну і цілеспрямовану боротьбу за розширення свого впливу, доводила необхідність і важливість свого існування, працюючи в «тіні» і збираючи через своїх таємних співробітників компрометуючі матеріали, що у потрібний момент використовувались контролюючими та каральними органами.

В цьому чекісти беззастережно послуговувались ленінськими настановами про те, що аморальність, якщо вона в інтересах партійної справи, може бути моральною. Цю тезу швидко засвоїли і впровадили в життя. Старий більшовик С.Гусев (Я.Драбкін), член ЦКК ВКП(б), в своєму виступі на XIV з'їзді ВКП(б) заявляв: «... Ленін нас колись учив, що кожен член партії має бути агентом ЧК, тобто дивитись і доносити...

В нас є ЦКК, у нас є ЦК, я думаю, що кожен член партії повинен доносити. Якщо ми від чого-небудь і страждаємо, то це не від доносів, а від того, що не доносять... Можна бути чудовими друзями, але якщо ми починаємо розходитися в політиці, ми змушені не тільки рвати нашу дружбу, але йти далі — доносити»²³.

Поряд з донесеннями таємних співробітників, яких органи ВУЧК-ГПУ впровадили до усіх структур тоталітарної влади, як інформативний матеріал про діяльність того чи іншого відповідального працівника також широко використовувалися дані анкетних опитувань, які було введено в практику організаторами різноманітних з'їздів, конференцій, нарад партійних, радянських та інших органів влади та управління. Згодом анкетні дані стали основним джерелом інформації про номенклатуру, що накопичувалася і зберігалася в обліково-розподільчому відділі ЦК КП(б)У та його структурних підрозділах на місцях. Анкетні методи роботи з кадрами застосовувалися по всій країні і відігравали свою роль під час чисток та підготовки до їх проведення.

Неабияк прислужилися зміцненню більшовицької диктатури й керманічі ВУЧК-ГПУ-НКВД. Найпомітнішою з-поміж них є постать Всеволода Балицького, який за час перебування на чолі чекістських органів УСРР в 1923–1937 рр. (з перервою в 1931–1932 рр.) безпосередньо працював з трьома лідерами КП(б)У — Е.Квірінгом, Л.Кагановичем і С.Косіором — і ставав у нагоді кожному з них, коли потрібно було сфабрикувати «націоналістичний ухил» або не допустити поширення у республіці ідей, «блоків» та «ухилів», опозиційних сталінському курсу.

У цих делікатних справах він був незамінним, оскільки мав «компрометуючі матеріали» на «опозиціонерів», на основі яких згодом виростили політичні справи. Будь-який номенклатурник, який хоч одного разу перебував в тій чи іншій «опозиції» генеральній лінії партії (читай, особисто Й.Сталіну) або ж якимось чином виявив співчуття опозиціонерам одразу ж потрапляв у поле зору чекістської структури.

Так, наприклад, у 1927 р. В.Балицький сприяв трансформації «справи Шумського», наркома освіти УСРР, незадоволеного місцем українських кадрів в ієрархії КП(б)У, в цілий «націоналістичний ухил». Він же, оперуючи на Х з'їзді КП(б)У міфічними даними про «українську опозицію», спровокував розправу над тими, хто підтримав свого часу троцькістсько-зінов'євську опозицію.

Тоді ж, у 1927 р., Одеський окружний відділ ГПУ УСРР вів безперервний нагляд за такими відомими українськими «троцькістами», як І.Ніколаєнко, М.Голубенко, та іншими опозиціонерами — авторами відомої «заяви 84-х», які приїздили до Одеси для агітації гасел опозиції²⁴.

У січні 1935 р. нарком внутрішніх справ УСРР В.Балицький став організатором «складання списків виключених у 1926–1928 рр. за належність до троцькістів і троцькістсько-зінов'євського блоку»²⁵.

Особливо ретельно контролюючі структури пильнували за тими представниками компартійно-державної номенклатури, які прихильно ставилися до українського національно-культурного відродження і займали активну позицію в період проведення політики українізації. Коли на початку 30-х рр. почалося згорання українізації і розправа з українською інтелігенцією, компрометуючий матеріал, зібраний більшовицькими органами державної безпеки проти тих, хто виявляв симпатії чи співчуття до надання Україні більшої самостійності, став у нагоді.

Ось тут вже проявив себе у всій «красі» В.Балицький, з іменем якого пов'язане формування негативного ставлення до «українства», тобто до всього українського, як до джерела «контрреволюції». Якщо у 20-ті роки ГПУ фабрикувало справи, за якими проходили переважно «українські буржуазні націоналісти» з інтелегентського середовища, то у період масових репресій 1930-х років за такими справами, як «Український національний центр» («УНЦ», 1931–1932 рр.), «Українська військова організація» («УВО», 1933, 1938 рр.), «Об'єднання українських націоналістів» («ОУН», 1934 р.), «Українська контрреволюційна націоналістична організація» (1936 р.), «Контрреволюційна боротьбистська організація» (1937 р.) та ін., проходили вже представники не тільки української інтелігенції, але й партійно-державної номенклатури УСРР–УРСР.

Так, у 1933 р., коли емісар Й.Сталіна в радянській Україні, секретар ЦК КП(б)У П.Постишев разом з головою ДПУ УСРР В.Балицьким повели наступ проти чергового «націоналіста» — наркома освіти УСРР

М.Скрипника, розпочався збір компрометуючих матеріалів і на «особистого недруга» Балицького, секретаря ЦК КП(б)У П.Любченка та інших високопосадовців — колишніх боротьбистів, які входили до номенклатури ЦК²⁶. Згодом зібрані дані були використані повною мірою для здійснення нових репресій.

Таким чином, архівні документи переконливо свідчать, що у 20–30-ті роки ХХ століття партійно-державна номенклатура УСРР стала об'єктом подвійного контролю, що здійснювався, з одного боку, партійними і радянськими контролюючими структурами, такими як ЦКК і НК РСІ, а, з іншого, — органами ВЧК-ГПУ-НКВД. Встановлення паралельного контролю за носіями влади в УСРР сприяло не лише остаточному перетворенню української номенклатури на слухняного виконавця волі Кремля, але й фізичному винищенню усіх тих представників верхівки, які прихильно ставилися до ідей українського національного відродження.

Примітки

¹ Собрание узаконений РСФСР. — 1919. — № 53. — Ст. 504.

² Известия ЦК РКП. — 1920. — № 20. — 8 августа.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 640. — Арк. 10.

⁴ Там само. — Оп. 6. — Спр. 24. — Арк. 72.

⁵ Там само.

⁶ Там само. — Арк. 74.

⁷ Там само. — Арк. 73.

⁸ Там само.

⁹ Там само. — Оп. 20. — Спр. 640. — Арк. 33 зв.

¹⁰ Там само. — Оп. 6. — Спр. 24. — Арк. 72.

¹¹ Там само. — Оп. 7. — Спр. 14. — Арк. 106.

¹² Там само. — Спр. 20. — Арк. 13.

¹³ Там само. — Оп. 20. — Спр. 1640. — Арк. 23.

¹⁴ Там само. — Арк. 24.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само. — Арк. 75.

¹⁷ Там само. — Арк. 83 зв.

¹⁸ Там само. — Оп. 6. — Спр. 75. — Арк. 189.

¹⁹ Там само. — Спр. 73. — Арк. 292–293.

²⁰ Там само. — Оп. 20. — Спр. 2535. — Арк. 40–51.

²¹ Там само. — Арк. 6–7.

²² Там само. — Оп. 16. — Спр. 7. — Арк. 10–11, 14.

²³ XIV съезд ВКП(б): Стенографический отчет. — М.-Л., 1926. — С. 600–601.

²⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2535. — Арк. 56–59.

²⁵ Там само. — Спр. 1640. — Арк. 6.

²⁶ Там само. — Ф. 1. — Оп. 16. — Спр. 12. — Арк. 38.